

De Nederlands Hervormde kerk en zijn juffertoren

Natuurlijk mag in dit herdenkingsboek, waarin de historie van ons dorp het centrale gegeven is, een artikel over het oudste gebouw dat Onstwedde kent, niet ontbreken. Te meer niet, omdat alle evenementen in het kader van "Onstwedde 1100" rond de eeuwenoude kerk met z'n opvallende, massieve Juffertoren plaatsvinden.

Om de allervroegste historie van de Onstwedder kerk te achterhalen, moeten we terug naar de tijd waarin de abdij Corvey Westerwolde als erfenis van Lodewijk II kreeg. Zoals in de "Geschiedenis van Onstwedde" (Deel I) uiteengezet werd, schonk hij aan Corvey "Westerwolde met de kerken aldaar". Aangezien algemeen wordt aangenomen, dat Onstwedde de oudste van de vijf Westerwoldse parochies is, moet er in 875 - het sterfjaar van Lodewijk II - in Onstwedde dus al een kerkgebouw gestaan hebben. We moeten ons daarvan geen al te grote voorstelling maken: het is aan te nemen, dat het een heel simpel houten gebouwtje is geweest. Bruikbare gegevens uit of over die periode hebben we helaas niet.

De kerk, zoals we die nu kennen is waarschijnlijk gebouwd in de 15e eeuw. Hij was gewijd aan de Heilige Nicolaas en behoort tot de uitingen van eenvoudige gotische kerkbouw in Groningerland. Het is niet geheel uitgesloten, dat de van kleinere steen gemetselde overwelling, die overigens vrij goed correspondeert met bijv. de vensters en de steunberen, pas achteraf is aangebracht of vernieuwd.

De toren moet van oudere datum zijn: die dateert welhaast zeker uit de 14e eeuw. In tal van geschriftjes heeft men kerk en toren in de 12e/13e eeuw willen plaatsen. Bewijzen hiervoor zijn er echter hoegenaamd niet, en de bouwstijl van beide is voor een dergelijke veronderstelling beslist te weinig romaans.

Aan heel oude tijden herinnert nog wel het met fraai maaswerk versierde natuurstenen doopvont uit 1324, dat thans in het bezit is van de familie H. Trenning in Onstwedde, die het meenam van de familie-boerderij in Veenhuizen *).

Het doopbekken, dat tot de oudste van het Noorden behoort, heeft als inscriptie: "Dit vat heft geven." Er moet dan een naam gestaan hebben, maar die is onleesbaar, kennelijk zelfs weggebeiteld. Dan volgt het jaartal 1324. Wijlen de heer B. Trenning schijnt nog eens aangeboden te hebben het doopvont aan de kerk terug te geven, maar men stelde zijn aanbod niet op prijs. Erg jammer, omdat we mogen aannemen dat 't indertijd met de grootst mogelijke vakmanschap

*) Zie het artikel van J.W.Hiskes : "Het oude doopvont".

is gemaakt, vanuit een diepe geloofsovertuiging: alleen het beste, het mooiste was goed genoeg voor het Godshuis.

Het opvallendste deel van de kerk is vanzelfsprekend de toren, zichtbaar van welke kant men Onstwedde ook maar nadert. Laten we ons daarom eerst eens met die steenkolos bezig gaan houden.

De toren werd dus eerder gebouwd dan de kerk; het is vrij zeker, dat hij eerst een tijd los van het toenmalige kerkgebouw heeft gestaan. Aan de kerkzijde van de toren is bijv. nog duidelijk de gemetselde rondboog van een galmgat te zien. De Onstwedder toren is niet alleen één van de oudste torens in het noorden van ons land, het is ook één van de drie Juffertorens, die het noorden heeft gekend. Een vreemde benaming voor zo'n robuust bouwwerk, als men het goed beschouwt. Minder vreemd wordt het, wanneer we de legende kennen, die aan de bouw van de toren is verbonden. Een legende, die we opgetekend vinden in de bundel "Groninger Volksleven" van de bekende Groningen-kenner K. ter Laan: "Er waren eens drie zusters. Ze waren schatrijk en ze brachten hun jonge jaren door in ijdelheid. Zingen, springen en dansen was het liefste wat ze deden. Ze waren altijd bij elkaar en dan was het goed; dan kenden ze geen verdriet. Toen kwam er een tijd, dat zij tegen elkaar zeiden: "Waar moet dit op uitlopen? Wij hebben schatten aan geld en goed en wij gebruiken ze niet. Wij doen geen goed op deze wereld, zolang wij bij elkaar zijn. Wij moeten afscheid nemen van elkaar en ons leven beteren. Wij willen voortaan God dienen en vaarwel zeggen aan onze ijdele lusten. Wij zullen heengaan, ieder haars weegs. En waar wij komen, zullen wij ieder een hoge toren bouwen ter ere van God in de hemel. En die torens zullen geheel aan elkaar gelijk zijn, omdat wij ook alle drie gelijk zijn".

Zo hebben zij afscheid genomen van hun jonge jeugd en van elkaar. Ze zijn elk een kant opgegaan, en ze hebben elk hun toren gebouwd. Zo zijn de drie Juffertorens in Groningen verrezen. De eerste zuster kwam tot Schilwolde; de tweede juffer liep door tot Holwierde; de derde ging een andere kant uit, zij kwam in Onstwedde.

Daar prijkten die torens, alle drie van zeer ver te zien; alle drie van onder tot aan de top van steen; alle drie een lust voor de ogen" ^{*)}.

De bouw van de toren schijnt volgens zeggen niet helemaal gladjes te zijn verlopen. Wie de toren namelijk goed bekijkt, krijgt vrijwel dadelijk de indruk,

*) *De toren van Holwierde is in 1855 gesloopt.*

dat hij scheef staat. Die indruk is echter onjuist, want men heeft de toren al een paar keer "in 't lood gehad" en steeds was de uitkomst, dat hij zuiver recht stond.

't Is overigens best te begrijpen, dat men denkt aan een scheve toren. Er zit namelijk een gedraaide kop op. De spits van de toren is achthoekig en de lijnen van deze achthoek verlopen door de draaiing in de kop niet helemaal recht.

Daardoor gaat het lijken, alsof de hele toren scheef staat.

Opnieuw vertelt een legende ons waaraan we dit te danken/wijten hebben. De opzichter zou tijdens de bouw onenigheid gehad hebben met de juffer-opdrachtgeefster. De man trok echter aan 't kortste eind (zoals mannen dat wel vaker doen....). Maar toen de juffer uit 't gezicht verdwenen was, moet de opzichter gezegd hebben: "Aan mijn wraak zullen alle komende geslachten genoeg hebben!!" Het resultaat was de gedraaide spits en een "scheve" toren.

De toren heeft nog meer volksoverleveringen op zijn geweten. Zo gaat 't verhaal, dat één van de kerkeradsleden op een nacht droomde, dat de toren en de kerk instortten toen de gemeente Psalm 62 : 2 zong. En aangezien de Onstwedders nogal bijgelovig aangelegd waren, wachtten ze zich er wel voor dit lied te zingen. Als je maar voldoende bijgelovige fantasie hebt, geven de laatste woorden van het vers misschien ook wel aanleiding tot het ontstaan van een zekere angst: "Zo stort een ingebogen wand, een aangestoten muur terneder".....

Het verhaal vertelt niet hoeveel mensen werkelijk in angst hebben gezeten, toen Ds. Wolters zo'n 40 jaar geleden toch het bedoelde vers opgaf om te zingen. In elk geval stonden kerk en toren nog even recht en solide als voorheen, toen de laatste tonen van 't lied waren weggestorven.

Weer een andere historie vertelt ons van een dominee, die het ook opviel dat de toren scheef was. Hij was van mening, dat dat kwam omdat de toren een klein beetje op de verkeerde plaats stond. "Het geval" moest eenvoudig wat verschoven worden. Maar het was een warme, zomerse dag en dominee kon niemand krijgen, die hem wilde helpen bij het van z'n plaats duwen van de toren. Dominees zijn echter doorzetters en dus deed hij het alleen. De toren was evenwel zwaarder dan hij gedacht had en de zon scheen erg fel. Dominee kreeg 't warm, erg warm; het jasje kwam er bij uit. Toen begon hij opnieuw met z'n duw-arbeid. Maar er was geen beweging in te krijgen en daarom probeerde hij 't maar eens aan de andere kant. Wat hij daar niet kon zien, was een oude voddenkoopman, die op weg naar huis langs de toren kwam. Het oplettende baasje zag het onbeheerd liggende jasje en zonder zich te bedenken stopte hij het in de jutezak, die hij altijd bij zich had.

Ned. Herv. Kerk te Onstwedde vóór de
restauratie van de toren in 1895
(Foto Rijksarchief Groningen)

Toen dominee na verloop van enige tijd gemerkt had, dat de toren zich ook aan de andere kant niet van z'n plaats liet schuiven, gaf hij zijn pogingen op. Hij liep naar de voorzijde en wilde z'n jasje weer gaan aantrekken. Tot zijn verbazing zag hij het kledingstuk niet meer liggen. Hij zocht nog een ogenblik, dacht diep na, bekeek de toren vervolgens van alle kanten en toen in z'n geheel en zei tot zichzelf: "Inderdaad, de toren staat nu toch wat rechter dan voorheen. Zonder dat ik het merkte, heb ik de toren zo ver van zijn plaats gekregen, dat hij precies over mijn jasje is geschoven. Die ligt nu natuurlijk onder de voet van de toren. 't Is jammer". Omdat dominee het toch te veel werk vond om de toren nog een keer te verplaatsen en deze nu toch werkelijk een stuk rechter stond, liet hij het jasje maar voor wat het was en ging in hemdsmouwen terug naar de pastorie.....

Laten we de laatste volksoverlevering over de toren er nu maar gelijk bij nemen. Volgens dit verhaal zijn de stenen voor de Onstwedder toren gebakken in de ovens van de Tichelberg, bij de "Leemdobben" in Veenhuizen. Dit gegeven zou heel goed op waarheid kunnen berusten, want nog omstreeks 1935 heeft Albert Bessebinders van het Boveneind de laatste oven, die zich op de Tichelberg bevond, losgetrokken. Het ding zat hem in de weg bij het ploegen en hij had toch net wat stenen nodig om z'n achtererf te verharderen. Bovendien zijn op en in deze Tichelberg precies dezelfde stenen (kloostermoppen) gevonden als in de toren zijn verwerkt. Het formaat van deze stenen is circa 30 x 14 x 8,5 cm., en het vermoeden bestaat, dat in de fundamenten van de oude Wedder burcht en de oudste Ter Maarsch-hoeve dezelfde stenen zijn verwerkt.

Het verhaal vertelt voorts over de wijze waarop men de stenen van de Tichelberg naar de plaats transporteerde waar de toren gebouwd is. Volgens de overlevering overbrugde men deze afstand (circa 2½ km) door de stenen van hand tot hand door te geven. Op zich beschouwd eveneens niet onmogelijk, omdat er uit de Middeleeuwen wel meer voorbeelden zijn te vinden van kerkelijke bouwactiviteit, waarbij de totale dorpsgemeenschap zich inzet om van het Godshuis een werkelijk indrukwekkend bouwwerk te maken. Concurrentie-overwegingen ten opzichte van naburige plaatsen speelden daarbij niet zelden ook een rol.

We keren terug naar de werkelijkheid, de "echt-gebeurde" geschiedenis. We moeten dan helaas vaststellen, dat er over de historie van kerk en toren tot circa 1700 niet veel met zekerheid te vertellen valt. Voor de nu bestaande kerk moet er op dezelfde plaats een andere uit steen opgetrokken kerk hebben gestaan, die echter is afgebrand. Bij deze brand zijn veel waardevolle voorwerpen en papieren verloren gegaan. Volgens een verhaal is er bij die paperassen zelfs een

stuk perkament geweest, waarin de rechten van het Onstwedder kerspel stonden omschreven; rechten, die een haast stedelijk karakter hadden. . . .

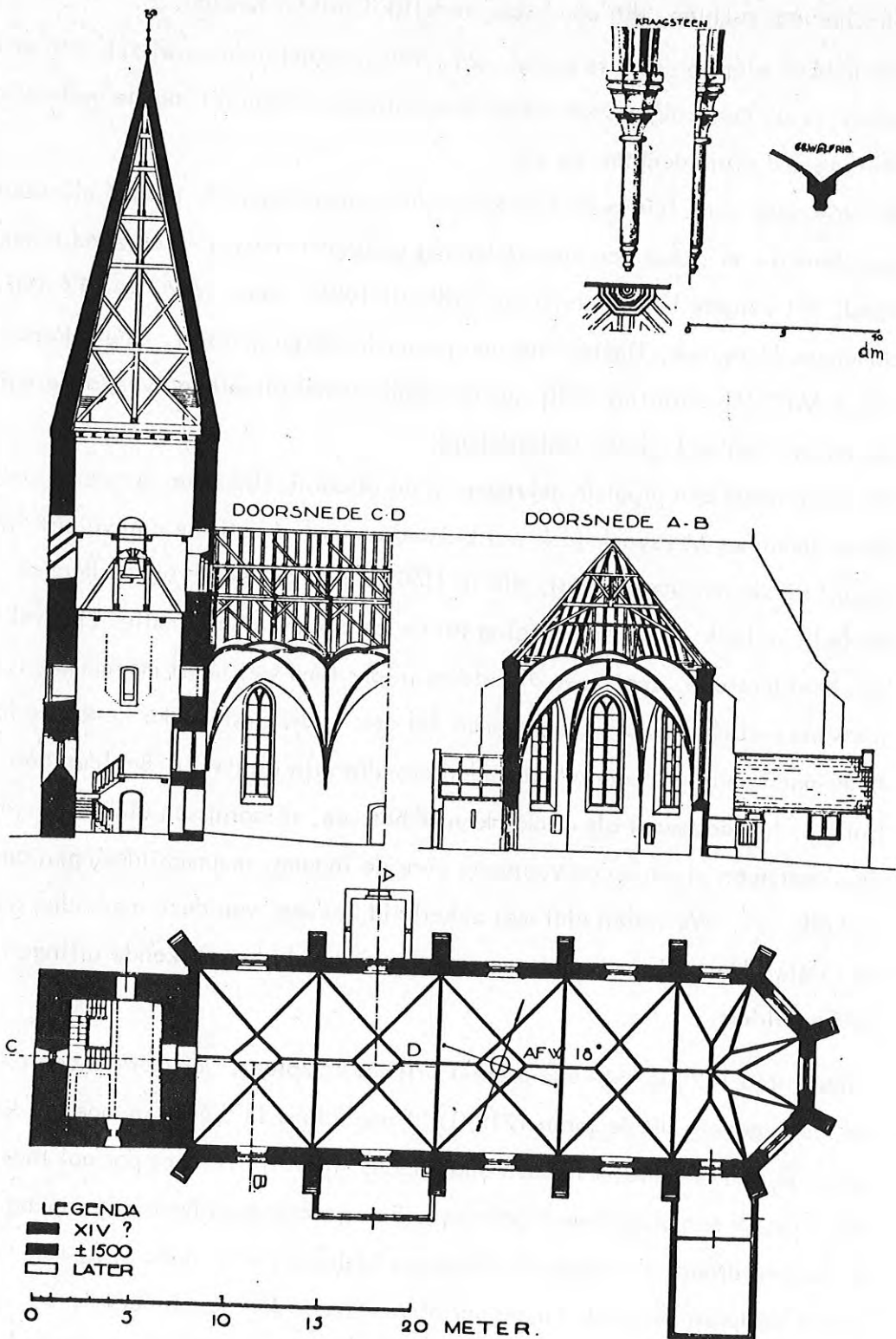
We hebben hier opnieuw te maken met (volks)-verhalen en bewijzen zijn er niet (meer. . . .). Een stukje Onstwedder chauvinisme zal aan dit laatste verhaal ook niet vreemd zijn, dachten we zo.

In 1964 dook een klein brokje kerkhistorie op toen koster F. Brugge bij graafwerkzaamheden - er moest een nieuwe kachel geplaatst worden - een zandstenen blok vond, dat volgens het opschrift dateerde uit 1606: "Anno 1606, den 17 Mai, Johannes Mensynck, licentiatius und pastor in Heren gerustet. Clara Jaspers den 1 Mai" (Licentiatius = Hij was bevoegd tot het uitoefenen van/onderwijs geven in, de theologische wetenschap).

De steen heeft een plaatsje gekregen in de altaarnis links van de preekstoel. Deze Johannes Mensynck (ook wel bekend onder het Latijnse equivalent "Mensigius") is de pastoor geweest, die in 1597 met de gemeente uit de Rooms-Katholieke kerk stapte en overging tot de kerk van de Reformatie. Hoewel van een Beeldenstorm, zoals men die elders in ons land wel heeft meegemaakt, hier niets bekend is, mogen we aannemen dat ook in de Onstwedder kerk alle herinneringen aan het "paapse" verleden grondig zijn uitgewist. Beelden aan flarden, het doopvont als drinkbak voor het vee, altaarnissen dichttimmeren, de altaarsteen als stoep en voetveeg voor de ingang, muurschilderingen onder de kalk. We weten niet met zekerheid hoeveel van deze methoden door de Onstwedders zijn gebruikt; we signaleren enkele kenmerkende uitingen van hier en elders.

Vanaf circa 1720 is het kerk-archief vrijwel compleet. Jammer genoeg ontbreken ook de gegevens uit de jaren 1713/1714 nog. Juist in die jaren moet de kerk namelijk een restauratie hebben ondergaan, waarbij o.a. het portaal tegen de voorzijde (= noordkant) werd gebouwd. Een gedenksteen boven de ingang van dit portaal draagt als opschrift: "Ernestus Molanus pastor anno 1713 den 14 Julius is kerk en toren hersteld. Timen Bertels werkbaas Jan Jacob Fecit".

Uit de tijd van deze restauratie zouden o.a. de koperen luchters dateren, die eertijds aan het gewelf hingen. Daarenboven plaatste men op elke bank een koperen kandelaartje. In de loop der tijd zijn ze echter verdwenen, kroonluchters en kandelaartjes. Slechts twee kandelaartjes heeft men kunnen redden en die hangen nu aan weerszijden van de hoofdingang achter het portaal aan de noordzijde van de kerk. Sinds 1960 sieren ook weer vijf nieuwe, bijzonder fraaie kroonluchters het kerk-interieur.

Onstwedde. Ned. Herv. kerk. Plattegrond, doorsneden en details.

Uit: "De Nederlandsche monumenten van geschiedenis en Kunst"
 Rijkscommissie voor de Monumentenzorg 's-Gravenhage 1940

Zekerheid verschaft het kerk-archief ons over een grondige onderhoudsbeurt aan de toren en de kerk in de jaren 1738 - 1752.

We lezen in de kerkvoogdijboeken, dat "Jan Gerlofs tot Winschoten de som van 9 gulden" krijgt "voor 600 pannen de toe de kerke waren gekoomen" (1738); op "24 Juili" van datzelfde jaar betaalt kerkvoogd Hindrik Hiddinge uit Smeerling het laatste deel van *f.* 232,-- aan "Jan Jacobs tot Loppersommertil, strekkende tot voldaat en betalinge van 11.600 toorensteen"; in 1745 ontvangt "Mester Claas Berlage uit Pekel A" *f.* 115 "wegens het arbeidsloon an de kerke in Onswedde"; in 1746 volgen betalingen aan "Jan Mestingh tot Winschoot" voor geleverde stenen (*f.* 228), aan P. Waarsuma voor een schip met kalk (*f.* 100) en aan Tamme Bonninga van Vlagtwedde "voor holt tot de Kerke" (*f.* 54). In 1748 wordt een reis ondernomen naar Groningen "om het Loot te koopen, Dat tot Die pijlLaaren gekomen is" (*f.* 38). Als afsluiting ontvangt "Wilt Albers als werkbaas" *f.* 93,-- "wegens het maken van die predikstoel" (1750) en volgt in 1752 nog een "verbeteringe van Die klokke".

Deze toch vrij forse extra-uitgaven werden gedekt via een soort hoofdelijke omslag: de "rechthebbende" gemeenteleden (merendeels eigenerfden) betaalden enige jaren achtereen een vast bedrag, meestal variërend van *f.* 4,50 - *f.* 1,50. Die gemeenteleden hebben trouwens in die tijd fors in de beurs moeten tasten, want in 1750 betalen ze bijna allemaal weer hun deel "Tot maeken van Een niuwen schoele".

Zo'n 90 jaar later was het opnieuw zover, want we lezen in een "Monument"-opschrift op de eerste torenzolder: "Onse kerk en toren vernieuwd in den jare 1837. A. Oomkens predikte Ps. 122 : 1. De kerkvoogden waren: A.A. Maarsingh, W.A. Bruining en S.H. Stratingh". Het is waarschijnlijk, dat in het jaar 1837 een langer durende restauratie-periode is afgesloten, en dat de herinneringssteen als waardig sluitstuk is ingemetseld.

In 1812 was al een nieuwe luidklok in gebruik genomen, omdat de oude - zo valt aan te nemen - een prooi van de Franse bezetter was geworden. Deze klok heeft als opschrift gehad: "Vernieuwd toen te Onswedde Abel Hindriks Boels Maire Adamus Oomkens predikant en Harm Abels Migchels, Boele Berends Luring en Harm Jarkes Karskens kerkvoogden waren. Door M. Fremy, A. van Bergen en zonen, H. van Bergen en C. Fremy, Anno 1812, MDCCCXII.

De volgende restauratie was in 1895. Dat moet ook wel nodig geweest zijn, want lezen we in het "Aardrijkskundig Woordenboek" van Van der Aa in 1846 alleen nog maar, dat de kerk in Onswedde "een somber, oud gebouw zonder orgel" is,

de "Groningsche Volksalmanak" van 1893 vermeldt, dat "de toren van Onstwedde thans wegens ergerlijk onderhoudsverzuim een spoedig en ingrijpend herstel vraagt. . . ."

We hebben van die restauratie van de toren in 1895 een foto en we moeten inderdaad vaststellen, dat onze trots er buitengewoon verwaarloosd uitziet. Ook de rest van de kerk was trouwens in een erbarmelijke staat van onderhoud en het nieuwe dak, dat er op komt is geen overbodige luxe. Dat nieuwe dak is overigens lager dan het oude geworden; dat is te zien aan de kerkzijde van de toren, waar nog duidelijk zichtbaar een lijn loopt, die het profiel van een hoger, puntiger dak weergeeft.

Deze restauratie heeft vanzelfsprekend weer een enorme hoop geld gekost. Het beroerde daarbij was, dat de kerkvoogdij op dat moment niet zo goed bij kas was. Men vond er iets op. De banken in de kerk, tot dan toe altijd verhuurd, werden verkocht! Ieder, die dat wilde kon een eigen bank kopen. Je moest er trouwens wel flink wat voor over hebben; er zijn prijzen bekend van zo'n f. 1.100,--. . . . (???)

De "sjiekste" banken, die wonderlijk genoeg "hokken" werden genoemd, bevonden zich ongeveer daar waar nu de kerkerads- en de kerkvoogdijbanken staan. Ze behoorden toe aan de dominees-familie en aan de familie Maarsingh. Heel begrijpelijk in een tijd, waarin geldbezit ook in de kerk een waarborg was voor aanzien. De lijst van de "Hoofdelijken omslag der (burgerlijke) Gemeente Onstwedde" uit 1878 laat ons zien, dat zowel Otto Maarsingh als Ds. H.E. Gravemeijer als de twee grootste kapitalisten werden aangeslagen voor een bedrag van zo'n f. 250,--, terwijl verreweg het grootste deel van de inwoners van de gemeente nauwelijks aan de f. 7,50 komt. (Opvallend vonden we het, dat één van de opvolgers van Ds. Gravemeijer, Ds. Weidner, in 1897 niet meer op de tweede, maar pas op de 7e plaats in de lijst voorkomt, met een aanzienlijk lager bedrag dan z'n voorganger 20 jaar eerder).

In 1912 had de kerkvoogdij kennelijk meer geld beschikbaar, want er wordt in dat jaar een orgel in de kerk geplaatst. We krijgen de indruk, dat de gemeente vanaf 1769 altijd à capella had gezongen. Op 10 mei 1769 lazen we namelijk in het kerkvoogdij-archief: "Van Hiske Geerts Huiges ontvangen 7 gulden 15 stuiver voor het oude orgel", en nadien kwamen we de term "orgel" nergens meer tegen. Het orgel werd geplaatst op een galerij, de zgn. "orgelbeune". Op deze galerij, aan de torenkant van de kerk, had voordien altijd de voorzanger gestaan, die bovendien vanaf die plaats de teksten moest voorlezen. Officieel was deze taak weggelegd voor het hoofd van de kerk-school, die in oude tijden trouwens volledig de kosters-functie uitoefende.

Na 1912 verviel deze zondagse taak van "de meester".

Eveneens in 1912 richtte men in de kerk een consistorie-/cathechiseerkamer in. De ruimte daarvoor werd verkregen door vanaf de voorste rand van de galerij een houten wand naar beneden te trekken. De toegang tot deze consistorie was aan de zuidkant (= achterkant) van de kerk. Deze deuropening is bij de volgende restauratie dichtgemetseld, maar 't is nog duidelijk te zien, waar hij gezeten heeft, omdat men de ronde boog heeft laten zitten en de opening heeft opgevuld met kleine stenen.

Van 1928 - 1930 onderging de kerk een zeer ingrijpende restauratie, nu met rijks-subsidie. Onder leiding van architect G. van Hoogevest werd het gehele exterieur en interieur grondig verbeterd c.q. vernieuwd. Een droevige zaak voor de geschied-schrijving van de kerk is, dat de heer Van Hoogevest nooit een verslag van de totale restauratie heeft overlegd; iets waartoe hij wel verplicht was. We zullen proberen de verrichte werkzaamheden voor u te reconstrueren.

A. Het exterieur.

Aan de zuidkant van de kerk komt een geheel nieuw consistorie-gebouwtje, opgetrokken in overeenstemming met de stijl van het hoofdgebouw. Een toegangsdeur tot deze consistorie wordt gemaakt in de zuidhoek van het koor. Een venster moet daarvoor, althans gedeeltelijk, wijken. Oorspronkelijk telde de zuidkant vijf grote vensters, na de restauratie blijven er slechts vier grote + een halve boven de deur naar de (huidige) consistorie over. De koorzijde (= de halfronde oostzijde van de kerk) ondergaat nog meer wijzigingen. Midden in de koorsluiting bevond zich vóór de restauratie een toegangsdeur met een venster daarboven. De deur verdwijnt - was trouwens 's winters ook een bron van veel "tocht-ellende" - en daarvoor in de plaats komt een groot spitsboog-venster.

De grootste wijziging ondergaat toch wel de noordzijde (= voorkant) van het kerkgebouw.

Aan die kant worden namelijk vier vensters uitgehakt. Er bestaat een - niet erg grote - mogelijkheid, dat deze noordzijde ook in vroeger tijd ramen heeft gekend, zij het dan kleine. Als dat zo geweest is, zijn ze in elk geval al in een vroeg stadium dichtgemetseld. Aannemelijker is het, dat de noordzijde nooit vensters heeft gekend. De vroegere koster van de kerk, de heer H. Kruize, heeft de hier beschreven restauratie geheel meegemaakt, er zelfs dagelijks aan meegewerkt, en hij bevestigde, dat niets erop wees, dat er ooit vensters geweest waren.

Dat zou ook in overeenstemming zijn met de begrafenisgewoonten, zoals onze Rooms-Katholieke voorouders die hadden. Belangrijke gestorvenen werden in de kerk begraven met de voeten naar het altaar (geestelijken evenwel net andersom), of, als de overledene minder belangrijk was, in de gewijde grond bij de kerk. Voor wat Onstwedde betreft, lag die grond aan de zuidzijde. Ongedoopten en lieden met ketterse neigingen vonden hun laatste rustplaats in de ongewijde grond aan de noordzijde. Om nu te voorkomen, dat het licht uit de (gewijde) kerk op de ongewijde graven zou vallen, heeft men aan de noordzijde geen ramen aangebracht. Dat verklaart tevens hoe men is gekomen aan de uitdrukking "Onstwedde wordt eenzijdig belicht".

Een andere oorzaak voor de vroegere afwezigheid van ramen aan de dorpszijde van de kerk zou kunnen liggen in de verdedigings-functie, die de kerk eertijds zonder twijfel heeft gehad. Het stevig gebouwde bedehuis met zijn nog steviger toren was voor de dorpsbewoners een toevluchtsoord, een laatste vesting tegen dreigend vijandelijk geweld. Vijanden, die welhaast zeker vanuit het noorden de kerk moesten naderen. De zuid- en de oostzijde waren immers op natuurlijke wijze beveiligd door de Mussel A, een stroompje dat indertijd aanmerkelijk minder smal en lieflijk was, dan 't momenteel is. De noord- en de westzijde hadden een kunstmatige beveiliging door middel van een diepe gracht met een ophaalbrug. Er bestaat zelfs een soort "drie-grachten-theorie" over de verdediging van Onstwedde in de Middeleeuwen. De eerste waterlinie zou dan het "Spieck" geweest zijn; de tweede was een gracht, die ongeveer daar liep, waar nu de Havenstraat/Glethe ligt; een derde volgde ruwweg de loop van de huidige gracht rond de kerk, maar was een stuk breder.

Deze vesting-functie van de kerk zal ook de reden zijn geweest voor de aanleg van een onderaardse vluchtgang, die volgens, - in het geheel niet te controleren, - verhalen, gelopen moet hebben van de kerk naar de zgn. "Poaterbörg", tussen waterlinie twee en drie. Er is zelfs een verhaal in omloop, dat spreekt over een onderaardse gang van de kerk naar de Tichelberg in Veenhuizen. Overdreven fantasterij? Waarschijnlijk wel; het leek ons echter juist te signaleren, wat er - volgens zeggen - geweest zou kunnen zijn.

Een tweetal ingangen, dat bij deze restauratie ontstond, dient nog vermeld te worden.

Ten eerste kwam er een doorbraak op begane-grond-niveau van de toren naar de kerk. De oude consistorie onder de galerij was daar verdwenen en ook de toegang aan de zuidzijde was - als gezegd - dichtgemetseld. De nieuwe toegang via de toren, gecombineerd met die van 't portaal, waarborgde in de toekomst een vlotte toe- en leegstroom van de kerkdiensten. Omdat ook de trap onder de galerij naar de "orgelbeune" verdween, moest een nieuwe toegang tot die galerij worden gecreëerd; die kwam op de eerste torenzolder en werd bereikbaar via een nieuwe, stevige trap vanuit de toren.

B. Het interieur.

De ruimte in de kerk werd dus vergroot met het gedeelte onder de galerij, waar eerder de consistorie was gevestigd.

De preekstoel verhuisde van z'n oude plaats in het midden van de zuidelijke muur, tegenover de hoofdingang, naar het centrum van het koor. Eigenlijk is het niet juist om van "verhuisde" te spreken, want er kwam een volledig nieuwe preekstoel van zuiver eikenhout. Hetzelfde eikenhout werd gebruikt voor nieuwe deuren en nieuwe banken. De oude banken zullen ook geen sieraad in de kerk geweest zijn: zij waren rood geverfd.

Vanzelfsprekend werden de muren bij deze restauratie grondig schoongemaakt, teneinde de nieuwe pleisterlaag stevig op de muren te kunnen aanbrengen. Volgens geruchten zouden er bij dat reinigingskarwei muurschilderingen ontdekt zijn, schilderingen waarvan foto's aanwezig zouden zijn in het Rijksarchief in Groningen. Bij een "snuffel-actie" in dat Archief werden in een doos met materiaal over en uit Onstwedde inderdaad foto's van muurschilderingen ontdekt. Maar helaas. Het Rijksarchief, dat in welhaast alle opzichten z'n zaakjes zo voortreffelijk voor elkaar heeft, bleek juist waar het Onstwedde betraf een foutje te hebben gemaakt. Want waar de foto's ook gemaakt mogen zijn, in elk geval niet in Onstwedde. Oud-koster Kruize en z'n vrouw hielpen ons uit de droom. "Er is wel naar gezocht", aldus Kruize, "hier en daar hebben we de kalk zelfs tot op de stenen weggekapt, maar er is hoegenaamd niets gevonden". Duidelijke taal, einde van de muurschilderingen-fabeltjes. In het jaar 1930 was deze ingrijpende restauratie voltooid.

De afgelopen 47 jaar heeft de kerk vrij goed doorstaan, alhoewel de sporen van verwerking momenteel toch hier en daar weer zichtbaar worden.

Tijdens de 2e Wereldoorlog vonden onze Duitse "bevrijders", dat de zware

torenklok een ander doel moest hebben dan het naar de kerk roepen van de gemeenteleden op zon- en hoogtijdagen.

"Uit de N.H. kerk te Onstwedde, provincie Groningen, werd heden, 11-3-1943 een bronzen klok verwijderd met een diameter van 120 cm. en een gewicht van circa 1070 kilo. Deze klok werd gemerkt 4/76 c", zo luidt het vorderings-verslag. Er zal wel iets "kanonnigs" mee gedaan zijn.....

Direkt na de oorlog bracht de gemeente gelden bijeen voor een nieuwe torenklok, iets dat in snel tempo gelukte. De nieuwe bronskolos kreeg als opschrift:

"De vijand heeft de oude klok genomen,
in plaats daarvan ben ik gekomen
Dat ik mag luiden als weleer
de mens tot heil en God tot eer".

Op de achterzijde staat vermeld:

"Gegoten in 1947 - A L. van der Smit predikant

H. J. Bessebinders)

B. Trenning) kerkvoogden

A. J. Bessebinders)

door Jacobus van Bergen te Midwolda".

We dienen tenslotte over de torenklok nog op te merken, dat men er pas in 1920 toe overging de klok in de toren te hangen. Voordien hing hij in het galmgat aan de noordzijde van de toren, en kon je de klok van buitenaf zien hangen. Voor de reformatie moet er - volgens zeggen - zelfs een klok in alle drie de galmgaten hebben gehangen; (vgl. het gedicht van Eisen-gieser aan het eind van dit artikel).

We willen deze "kerke-spraak" beëindigen met een min of meer technische beschrijving van het kerkgebouw + de toren, naar de toestand van het moment, met af en toe een kleine verwijzing naar het verleden om de huidige situatie te verduidelijken. Zo kan deze beschrijving tegelijk dienen als samenvatting van het voorafgaande.

DE KERK

De Nederlands Hervormde kerk te Onstwedde is een vrij fors laat-gotisch gebouw. Hij is oost-west georiënteerd met een afwijking van 18° naar het noorden. Het één-beukige schip telt vier rechthoekige traveeën en een vijfzijdige travee, die het koorgedeelte afsluit. Voor de tweede travee staat aan de noordzijde een in 1713 aangebouwd en in 1928/1930 vernieuwd portaal.

Bij deze vernieuwing is aan de zuidzijde van dezelfde travee een verwarmingskelder en tegen de zuidkant van de sluitingstravee een consistorie gebouwd.

De afmetingen van het kerkgebouw zijn:

interieur: in de as 31,85 m. lang en 9,28 m. breed;

muurdikte: 85 cm. 't formaat van de gebruikte stenen is: 31 x 15 x 17.5 cm,
bij de gewelven: 25 x 12 x 6.5 cm.

De daknok ligt op 16.50 meter en de hoogte onder de kruin van de gewelven is 10.50 meter.

De sluitingstravee wordt gedekt door een stergewelf, de overige traveeën door kruisgewelven. De traveeën worden van elkaar gescheiden door eenvoudige, spitsvormige gordelbogen. De ribben van de gewelven zijn gemetseld van hol geprofileerde, rood gepleisterde baksteen met witte voegjes. Eertijds waren deze bakstenen rood en zwart. De ribben rusten op korte natuurstenen muurcolonetten met forse kapitelen, gesteund door conterforten.

De muren zijn versterkt door steunberen met drie lichte versnijdingen. Het gebouw heeft hoge spitsboogvensters, die 1.30 x 4.80 meten. Ze zijn gevuld met vierkante glas-in-lood-ruitjes van oud-hollands glas, die ca. 10 x 10 cm meten. Bij de restauratie van '28-'30 zijn ook aan de noordzijde vensteropeningen gemaakt.

DE TOREN

De toren behoort tot de zgn. Juffertorens en is geheel uit baksteen (kloostermoppen) opgetrokken. Het is een vlakopgaand gebouw, dat door een van vier- tot achtkant ingesnoerde naaldspits wordt afgesloten. Het rechtopgaande muurwerk reikt tot 21.50 m; de totale hoogte bedraagt ca. 42 meter.

De muren van de niet helemaal rechthoekige toren zijn aan de oost- en westzijde 1.70 m. dik en aan de noord- en zuidkant 1.52 meter.

De totale breedte aan de oostkant is 9.20 m, aan de westkant 9.36 m. en aan de noord- en zuidkant ca. 8.50 meter.

De toren heeft waarschijnlijk eertijds vrij gestaan van de kerk, wat o.a. blijkt uit een oorspronkelijk omgaande waterlijst op een hoogte van 7.25 m.

Het bovendeel van de romp, die door tandlijsten wordt afgesloten, heeft aan de west-, zuid-, en noordkant een rondbogig galmgat. Het ten dele dichtgemetselde oostelijke galmgat geeft toegang tot de zolder.

De toegang tot de toren heeft zich eertijds mogelijk aan de oostzijde bevonden. Het formaat van de stenen van de toren is 29 x 14 à 15 x 8 à 9 cm (20 lagen = circa 1.90 m.). Boven de galmgaten is het formaat iets anders: 20 lagen = 1.88 m. Bij het vernieuwen van de spits zijn stenen gebruikt van het formaat 30 x 14.5 x 7.8 cm (20 lagen = 1.78 m.), dit afgezien van de latere beklamping en de recente vernieuwing van de top.

Kort voor de restauratie van de toren in 1895 publiceerde de heer Eisengieser een gedicht over de toren. Met dit gedicht sluiten we dit artikel af. Niet omdat Eisengieser zulke geweldige poëzie zou schrijven, maar vooral vanwege de waarschuwende woorden aan het eind. Kerk en toren zijn de Onstwedders in meer dan één opzicht dierbaar; laten we er daarom samen zorg voor dragen, dat ze samen nog heel lang de imposante blikvanger van ons Onstwedde kunnen blijven.....

DE TOREN TE ONSTWEDDE (voor de restauratie)

Zie, daar staat hij als in rouw!
Zwaar vergrijsde invalide,
Beeld van 't oude "Unso, Wiede",
Scherp eenvoudig waar en trouw.
In der eeuwen nacht verslonden
Is d'herinring aan zijn bouw.

Storm en noodweer zweet zijn kruin,
Teistert zijn gescheurde muren
Die het uiterst' nog verduren,
Onder 't wicht van 't hellend schuin.
Moed'loos knaagt de tand der tijden,
Om een hand vol grijzlig puin.

Oud vertrouwde in vreugd' en smart
Ging vanuit metalen monden
't Volk zijn steilte af verkonden
Wat er omging in zijn hart,
Als die zwijgende getuige,
Onder wel en wee gehard.

Stille troost en levensmoed,
 Vond een lange reeks geslachten,
 Die beminde dooden brachten
 Hier ter ruste aan zijn voet;
 Stemde een klokkenkoor de toonen, *)
 Voor een laatste afscheidsgroet.

 Van zijn diep gespleten boord,
 Klinken op gewijde dagen,
 Door de zefir voortgedragen
 Stemmen lang, en luid, en sprekend,
 Vriendlijk nodend tot Gods woord.
 Dreunend over veld en beemde,
 Lange eeuwen reeds gehoord.

 Treur'ge aanblik en gedacht'
 't Is of ons uit scheur en spleten,
 't Zacht verwijt wordt toegebeten,
 "Kroost van ijs'ren voorgeslacht,
 Waarom tijdig niet een offer
 Voor 't te laat is mij gebragt?"

EISENGIESER († 1893)

Uitg. Bakker - Drieborg

Lijst van geraadpleegde literatuur:

1. Dr. M. D. Ozinga: "De Nederlandsche Monumenten van geschiedenis en kunst", deel VI. 's Gravenhage/Arnhem 1940/1971.
2. Archiefstukken van de Kerkvoogdij van de Ned. Herv. Kerk te Onstwedde.
3. K. ter Laan: "Groninger Volksleven", deel I. Groningen 1959.
4. Werkstukken van mevr. D. Bessebinders-Huisman; Mej. T. v. d. Heide/
dhr. G. Roelfsema.

Onstwedde, januari 1977.

J. J. Kuiper

K. Meijer.

*) De overlevering zegt, dat de toren oorspronkelijk 3 klokken telde.